

valuable to sustaining the categories (of belonging, subjectivity, faith, gender and so forth) with which we make sense of the world and our place in it.

The entire discourse of this book sensitizes the ideological ruptures which evolved over time in the form of colonialism, European modernity and secular epistemology; these have been contested with tradition. The notion was to cross-fertilize the ideas of tradition and modernity and evolves a new narrative filled with intellectual equilibrium. In the contemporary discourse, registering the survival of a tradition, then, is to account for its contestation and re-conceptualization amongst those who have carried it through the historical changes of colonialism, capitalism and globalization.

This is a well-constructed work written with elegance vis-a-vis contextualizing the intellectual discourse in consideration of how Muslim intellectuals have dealt with “modernity”. Ahmad has cross-fertilized the intellectual ideas across different subjects and presented an informed interpretation of Islamic reformist thought of various kinds. The work is highly academic and translates the discourse of Islam and modernity in a very subtle manner, studying the engagements of modernity in an Eastern socio-cultural and intellectual setting. This book will prove helpful to all those scholars who want to understand the discourse of modernity in the Eastern world and how multi-dimensional responses have evolved a new narrative and paradigm of analyzing and understanding the engagements of Islam within an Eurocentric discourse.

Mehraj ud din Bhat

(Doctoral Candidate, Shah-i-Hamadan Institute of Islamic Studies, University of Kashmir)

Custom in Islamic Law and Legal Theory: The Development of the Concepts of “Urf and ‘Ādah” in the Islamic Legal Tradition

Ayman Shabana

New York: Palgrave Macmillan, 2010. xvi+246 sayfa.

Modernleşme sürecinde toplumsal hayatta yaşanan hızlı değişimin İslâm hukuku üzerinde oluşturduğu baskı ve bununla eş zamanlı olarak mezkûr hukuk sistemine yöneltilen ve İslâm dünyasındaki hukukî reform projelerine gerekçe yapılan durağanlık eleştirileri, hukuk sistemlerinin toplumsal değişime uyum sağlama yeteneğinin göstergesi olan örflerle ilgili tartışmaların literatürde gittikçe daha fazla yer bulması sonucunu doğurmuştur. İslâm dünyasında

yapılan konuya ilişkin çalışmalar savunmacı ve normatif bir karakter taşıırken, Batı akademiasında daha çok kavramın oryantalist çevreleri son iki yüzyıldır meşgul eden sünnetin kökeni problemiyle ilişkisine odaklanılmakta, soyut bir hukukî araç olarak İslâm hukuk geleneği içerisindeki yeri üzerinde pek durulmamaktadır. Ayman Shabana'nın örfün modern öncesi dönemde İslâm hukuk geleneğindeki gelişimini konu edinen bu eseri, zikredilen boşluğu dolduran son yıllarda yapılmış birkaç çalışmadan biridir.

İslâm hukuk geleneğinde örfün son derece sınırlı bir role sahip olduğu görüşüne karşı çıkan ve bu görüşün çağdaş araştırmacılar arasında yaygın bir kanaate dönüşmesinin temelinde örfü yalnızca hukuk kaynağı olarak ele alıp onun diğer fonksiyonlarını ve naslardaki referanslar, sahâbe neslinden başlamak üzere fukahânın içtihatları, kelâmî tartışmalar, kavâid, makâsîd, fetva ve ahkâmü'l-kadâ literatürü gibi gelişimine katkı sağlayan birçok âmili göz ardı eden yaklaşımın bulunduğunu düşünen yazar, örfün adı geçen gelenekteki etkisinin tam olarak tespitinin ancak bunların tümünün birden göz önünde bulundurulmasıyla mümkün olduğunu vurgulamaktadır.

Örfün gelişimine etki eden âmillerdeki çeşitliliği yansıtacak şekilde sekiz bölümden oluşan eserde yazar, literatür eleştirisine ayrılan ilk bölümün ardından naslarda kavrama yapılan atıfları incelemekte, bu çerçevede Kur'an'da örf tarafından doldurulmak üzere kimi hukukî emirlerle ilgili boşluklar bırakılması durumlarında söz konusu olan ima yoluyla kavrama yapılan atıfların, 'urf ve ma'rûf sözcükleri üzerinden yapılan doğrudan veya dolaylı atıflardan daha sık oluşuna dikkat çekmekte, ayrıca Hz. Peygamber'in, resûl, kadı ve devlet başkanı kimliklerinden son ikisinin kapsamına giren örfleri dikkate alırken, diğer gruptakileri kategorik olarak reddetmeyip bunlar karşısında ibkâ, ıslah ve ilga şeklinde özetlenen üç tavrıdan birini sergilediğini ifade etmektedir. Örfün kelâmî temellerinin incelendiği bir sonraki bölümde ise soyut bir hukukî araç olarak örfün kökeninin nedensellik, rü'yetullah, irade ve determinizm gibi kimi tartışmalarda Eş'arîler tarafından Mu'tezile ve İslâm felsefecilerine karşı geliştirilen âdet teorisine kadar götürülebileceği iddiasında bulunmaktadır. Yazara göre, kelâmcı usul ekolünün kurucu figürlerinden Eş'arî, kelâmcı Cüveynî'nin, bu tartışmalarda Eş'arîler'in görüşlerinin zeminini oluşturan âdet kavramını fıkıh usûlüne taşıması örfün gelişiminde önemli bir aşamayı temsil etmektedir. Kavramın hicrî beşinci asra kadar gelişiminin incelendiği dördüncü bölümde, bu döneme ait usul eserlerinde örfün müstakil bir hukuk kaynağı olarak ele alınmayıp tanımlar (hudûd), icmâ, âmmın tahsisi ve içtihat gibi başlıklar altında incelendiği; Hanefî usul eserlerinde kıyas ve istihsan bölümlerinde kendisine başvurulmuş kavramdan, kelâmcı tarzıyla kaleme alınan usul eserlerinde daha çok icmâ ve tevâtür

gibi prensiplerin rasyonel olarak temellendirilmesinde yararlandırdığı, ayrıca, fūrū alanında kendisine sıkça atıfta bulunulan örfün, bu alanla yakın ilişki içerisindeki Hanefî usul eserlerinde daha görünür olduğu kaydedilmektedir. Örfün hicrî beşinci asır sonrası usul literatürü içindeki gelişimine ayrılan beşinci bölümde, kıyas, istidlâl ve tahsis ekseninde gerçekleşen örfle ilgili tartışmalara değinen müellif, Cüveynî tarafından dört ana delilin yanında örfün de alt kümesini teşkil ettiği istidlâl adıyla beşinci bir delil tanımlanmasıyla başlayan sürecin, hicrî yedinci asrın ortalarından itibaren Şehâbeddin el-Karâfî'nin *Şerhu Tenkihi'l-fusûl*'ü gibi bazı usul eserlerinde örfün, kavli-i sahâbî, istihsan ve istishâb ile beraber hükümlerin meşruiyetini sağlayan deliller (edilletü meşrûiyyeti'l-ahkâm) arasında zikredilmesiyle sonuçlandığını belirtmekte, bundan önce örfün usul eserlerinde ancak diğer delillerle ilgili mikro tartışmalar içerisinde yer bulabildiği düşünüldüğünde bunun kavramın gelişiminde önemli bir kırılmaya işaret ettiğini eklemektedir. Kavramın kavâid literatürüyle ilişkisinin incelendiği altıncı bölümde, *Mecelle*'nin 99 kidesinden yaklaşık on tanesinin örfün İslâm hukukundaki farklı kullanım ve uygulamalarıyla ilgili olduğu dile getirilmekte, ayrıca sözü edilen kaidelerin tümünün beş temel kaideye indirgenmesi çabalarında örfün genellikle beşinci kaide olarak zikredildiği okuyucuların dikkatine sunulmaktadır. Yedinci bölümde Şâtîbî özelinde örfün makâsidü's-şerîa literatürü içerisindeki yeri ele alınmakta, bu bağlamda, adı geçen fakihin şeriatın temel amacı olarak gördüğü menfaatin celbi ve zararın def'i ile bu temel amacın gerçekleştirilmesine dönük üç ikincil amacın örfle ilişkisi açıklanmaktadır. Ayrıca, aynı bölümde, Şâtîbî'nin, şeriatın öğretileriyle çelişmedikçe örfün dikkate alındığını gösteren çalışmasında, zikredilen kavramın kategori ve ölçüt olmak üzere iki temel kullanıma sahip olduğunu, birinci kullanımıyla ibadetlerin dışında kalan alana işaret ederken, ikinci kullanımıyla tecrübî veya kolektif bilgi ya da kozmik düzen anlamında kimi iddiaları desteklemek ya da çürütmek için argüman olarak veya mâruf, zorluk ve kolaylık gibi soyut kavramları somutlaştırmak için kullanıldığı dile getirilmektedir. Eserin fetva ve ahkâm'ül-kadâ literatürüne odaklanan son bölümünde, örfü bilmenin gerek iftâ gerekse kazâ faaliyeti için genellikle ön koşul olarak zikredilen içtihat ehliyeti için aranan şartlardan biri olduğu ifade edilmekte; bu iki literatür kapsamındaki eserlerde davanın ve delillerin değerlendirilmesi, izin verme, yemin ve boşama ifadeleri; nikâhta denklik, mehir, ticarî işlemler, para birimleri, sözleşmeler vb. hususlarda, doktrindeki farklı görüşler arasında tercihte bulunurken kavrama sıkça atıf yapıldığı kaydedilerek örfün doktrinde yer alan hükümlerin farklı bağlamlara uyarlanması, dolayısıyla uygulamayı temsil eden mezkûr iki kurumun sağlıklı işleyebilmesi hususundaki önemi vurgulanmaktadır.

Araştırmanın birincil kaynakları gözden geçirildiğinde bunların usul, fûrû, kavâid, makâsîd, fetva ve ahkâmü'l-kadâ gibi zamanla İslâm hukuk geleneği içerisinde ortaya çıkan farklı literatür türlerinden kelâm literatürüne oldukça geniş bir yelpazeye yayıldığı, üstelik bunlarla ilgili incelemelerde dönem, şahıs, ekol vb. akademik çalışmalarda çoğu zaman ihtiyaç duyulan sınırlamalara gidilmediği ilk bakışta dikkati çekmektedir. Sınırlama yapılmamasının, örfün modern dönem öncesi gelişimini inceleyen yazarın amacıyla uyumlu, hatta bütüncül bakış açısı sunması bakımından yararlı olduğu söylenebilirse de, bu durumun eseri eleştirilere açık hale getirdiği göz ardı edilemez. Bunların başında kuşkusuz bu kadar geniş bir alana yayılan verilerin herhangi bir sınırlama yapılmaksızın bir doktora çalışması kapsamında değerlendirilmesinin kapı araladığı yüzeysellik eleştirisi gelmektedir. Şöyle ki, eserde ekol ve şahıs sınırlamasına gidilme de, her bölümde analizlerin genelde incelenen literatürün kurucu birkaç isminin çalışmalarından elde edilen verilere dayandırıldığı görülmektedir. Bir bölümde söz gelimi Şâfiî bir fakihin eserinden kavramın izi sürülürken, takip eden bölümde Mâlikî mezhebine mensup bir âlimin eserine odaklanılmasını beraberinde getiren bu yaklaşım, kavramın farklı ekollerdeki gelişimini izlemeyi imkânsız kıldığı gibi, yazarın kelâm, usul ve fûrû alanlarında farklı eğilimlere sahip olmanın doğurduğu ekollere özgü sorunları ve bunların nasıl çözüldüğünü tartışmasına da mani olmakta; dahası, sınırlı sayıda çalışma üzerinden yapılan analizlerin okuyucu tarafından bütün ekollere teşmil edilmesi tehlikesine yol açmaktadır. Ayrıca yazarın örfle bir şekilde ilişkili bütün tartışmaları eserine taşıması, örneğin kelâmî tartışmalarda argüman olarak kendisine atıf yapılan, kelâm âlimlerinin dünyaya dair geliştirdikleri algıların bütününe temsil eden âdeti, hukukî bir muhtevaya sahip olması itibarıyla bununla lafzî düzlemin ötesinde bir ilişkisi bulunmayan örfün kelâmî temeli olarak sunması, daha da ileri giderek mezkûr anlamıyla âdetin icmâ ve tevâtür gibi kimi usul tartışmalarında argüman olarak kullanılmasını örfün gelişiminde önemli bir dönüm noktası olarak göstermesi, sadece kavram karışmasına yol açmamakta, aynı zamanda yazarın argümanlarına duyulan güveni de olumsuz yönden etkilemektedir. Öte yandan, nedensellik ve ilgili kelâmî tartışmalar, araştırmanın kapsamına dahil edilirken örfün siyâset-i şeriyye ile ilişkisine değinilmemesi, eserin önemli bir eksikliği olarak göze çarpmaktadır. Mezkûr eksikliklere ve metodik zayıflığına rağmen gerek konuya hasredilmiş müstakil tek çalışma olup bilhassa örfün hukuk kaynağı olma dışında icra ettiği fonksiyonları ele alması, gerekse yazarının kaynaklardan topladığı verileri değerlendirmedeki başarısı eseri, konu hakkında araştırma yapacak İslâm hukuku uzmanları için önemli bir kaynak haline getirmektedir.

Murat Sarıtaş

(Araştırma Görevlisi, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)